

Zaynab Xudayarova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"Milliy qo'shiqchilik" kafedrası katta o'qituvchisi,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: zaynabxudayarova@gmail.com*

"HALIMA" SPEKTAKLI SAHNA TALQINIDA

Annotatsiya. Musiqali drama aktyorligida badiiy an'analarga vorisiylik borasida so'z ketarkan, bo'lajak ijrochilar tarbiyasidagi yangicha izlanishlar, uslubiy yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Mazkur maqolada 2013-yilda B.Yo'ldoshev tomonidan mazkur teatr-studiya bitiruvchi talabalari bilan sahnalashtirilgan "Halima" spektaklining tahlili haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: mizansahna, dutor, xalfa, dirijyor, ansambl, ariya, duet.

A STAGE INTERPRETATION OF THE PLAY "HALIMA"

Abstract. This article examines the inheritance of artistic traditions in contemporary musical drama acting and highlights the importance of new research and methodological approaches in the training of future performers. It analyzes the play "Halima," staged in 2013 by B. Yuldashev with graduating students of a theatre studio.

Keywords: mise-en-scène, dutor, khalfa, conductor, ensemble, aria, duet.

So'nggi yillarda zamonaviy musiqali drama aktyorligida badiiy an'analarga vorisiylik borasida so'z ketarkan, bo'lajak ijrochilar tarbiyasidagi yangicha izlanishlar, uslubiy yondashuvlar muhim o'rin tutdi. Bu borada rejissyor Bahodir Yo'ldoshevning "Diydor" teatr-studiyasida amalga oshirgan ijodiy eksperimentlari alohida ahamiyat kasb etadi. 2013-yilda B.Yo'ldoshev mazkur teatr-studiya bitiruvchi talabalari bilan G'ulom Zafariyning "Halima" asarini sahnalashtirdi. Ayniqsa, asarlarga yangicha yondashuv, noan'anaviy talqin, estetik vositalar topish, ilgari sahnalashtirilgan pyesalar borasida yangi tajribalar o'tkazish bo'lajak aktyorlarning shakllanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Bahodir Yo'ldoshev "Halima" asarida barcha mizansahna, liboslarni shartlilikka qurgan. Yosh ijrochining grim qilib, yoshi, holati, tabaqalarini ko'rsatish uchun soqol-mo'ylov, hassa kabi ashyolar shart emas deb bilgan. Bu haqda professor M.Qodirov yozganidek, "Ijrochi aktyorlar ustida qahramonning ijtimoiy mavqeiga yarasha chopon, kamzul, ko'ylak, oyoqlarida shippak, etik, kavush-maxsi, boshlarida do'ppi, salla, ro'mol bor-u, biroq xususan erkaklarda grim, soqol-mo'ylov ishlatilmagan. Ammo tashqi ko'rinishidan boy yoki kambag'al ekanini ajratsa bo'ladi. Garchi dasturda N.Halilov musiqasi deb yozilgan bo'lsa-da, spektaklda orkestr fonogrammasi yoki bo'lmasa, cholg'u ansambli ishlatilmaydi" [1]. Mazkur noan'anaviy spektaklni dutorchi boshlab beradi. Bodombeka (Zaynab Xudayarova) chertgan dutoming xonishin navosida "Qo'qoncha" kuyi yangraydi. Bu kuy olis tarix voqealarini ifoda etib, asarga muqaddima vazifasini bajargan. Ushbu shartlilikda Ortiqboyning birinchi xotini Bodombeka voqealarni kishilarga yetkazuvchi boshlovchi tarzida aks etadi. Bodombeka zimmasiga qo'yilgan yuk pyesa voqealariga hamohang bo'lib, u o'zi kabi ayollar o'tmishi va og'ir qismatidan hikoya qiladi. Bu yerda rejissyor xalq badiiy madaniyatiga xos "Ichkari san'ati"ni asarga payvand qilgan. Zero, mazkur san'atga ko'ra dutorchi, xalfa, laparchi ayollar uy ichkarisida ko'ngil dardlarini ifoda etganlari ma'lum. Bu jihat Bodombeka libosi, holati, xatti-harakatida o'z aksini topgan. U chertgan dutor taronalari leytmotiv tarzida butun spektakl voqealariga munosabat berib, yangrab turadi. Bodombeka – Z.Xudoyorovning nafaqat boshlovchi, balki ashulalarga jo'mavoz tarzida namoyon bo'lishi orqali voqea ishtirokchilariga qismatdosh ekanligi ta'kidlanadi. Dutor Halima va Ne'mat ariyalari va duetlariga, Roqiya xola, Xoljon xola, Bodombeka, Suxsurxon, La'lixon ashulalariga jo'r bo'ladi.

Butun spektakl davomida boshqa musiqa cholg'usi qo'llanilmagan. Shuni alohida ta'kidlash joizki, birgina dutor bilan ariya va duetlarni ijro qilish aktyordan juda katta mahorat va mehnat talab qiladi. Zero, dutor sozining ovozi juda mayin va yumshoq bo'lib, xonandaning asl tonallikni topishida qiyinchiliklar keltirib

chiqaradi. Ayniqsa, musiqiy savodxonlikka ega bo'lmagan talabalar uchun bu vazifani bajarish murakkab. Nihoyatda qiyinchilik bilan o'tgan repititsiyalar aktyorlarni dutor sozi bilan kuylashga tayyorlagan. Bu yerda yaratilgan murakkabliklardan yana biri odatiy musiqali dramalardagi dirijyorning mavjud emasligi bo'lgan. Zero, dutorchining o'zi ham sozanda, ham dirijyor vazifasini bajaradi. Ijrochi diqqatini yanada jamlab, bor vujudi bilan dutorni eshitishga va unga hamohang bo'la olishga harakat qiladi. Mazkur spektakl shu ma'noda ham musiqali teatr aktyoriga mahorat maktabi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Dekoratsiya ham shartli tarzda bo'lib, Sergey Seduxin o'tgan asrning 20-yillari muhitini yaratib bergan. Asosiy voqealar tomosha markaziga o'rnatilgan supa ustida va uning atrofida bo'lib o'tadi. Halima bilan Ne'matning uchrashuv va visol damlari, quvonch va tashvishlari, baxti-yu baxtsizligi ana shu supa oldida yuz beradi. Asarning boshqa personajlari holatlari, vaziyatlari ham supa tevaragida kechadi. Barcha voqealarga guvoh bo'lgan supa sevgisi sarobga aylangan Ne'mat va Halima uchun finalda tobutga aylanadi. S.Seduxin dekoratsiyasidagi muhim elementlardan yana biri oq so'zanadir. Ma'lumki, so'zana azaldan to'y, oila, mehr-muhabbat timsoli. Shuning uchun ham yangi kelinchaklar xonasi so'zana bilan bezatiladi. Spektaklda so'zana dastlab yigit va qizning ko'ngil izhori chog'ida ko'tariladi. Oq rangda qizil gullar bilan bezatilgan bu so'zana orqali ikki yoshning sof muhabbati, pok kechinmalari ifoda etilgan. Ikkinchi gal so'zana to'y ramzi sifatida ishlatiladi. Bunda Ortiqboy qizga o'zi uchun sovchilikka kelganida to'yga ishora sifatida so'zana ko'tariladi. Bu galgi ko'rinishda ilgarigidan farqli o'laroq, oq so'zana chiroqlar orqali xira yoritilgan holatda berilgan. So'zananing finalda qo'llanishi ham obrazlilik kasb etgan. Ne'mat va Halimaning supada – tobutda yotgan jasadi ustiga oq so'zana yopiladi. Bu yerda so'zana ikkita vazifani bajaradi. Birinchisi azaldan kelin-kuyov ustiga yopilishi bo'lsa, ikkinchisi poymol bo'lgan pok tuyg'ularning ko'milishi holatini ifoda etadi. Spektaklda chiroqlardan nihoyatda o'rinli foydalanilgan bo'lib, katta oq so'zanaga qo'yilgan yuk har galgi ko'rinishda yorug'lik darajasi orqali ta'kidlab ko'rsatiladi. Qahramonlar

taqdirining oydin damlarida u yorug', yorqin bo'lsa, fojeali kechmishlarda xira, baxtsizlikda nihoyatda tussiz aks etadi.

“Garchi sahna kichik, voqealar o'rni, vaqti shartli ifoda qilingan, qarama-qarshi qutbdagi kuchlarning voqealarga bo'lgan va o'zaro munosabatlari ham shartli ko'rsatilgan bo'lsa-da, tomoshabinlarga ta'siri nihoyat darajada kuchlidir. Aktyorlarning xatti-harakatlarida tragik pafos, kuchli dramatism, iztirob yetakchilik qildi. Mana shunda nutq, ovoz, qo'shiq, ariya va duet shaklidagi musiqalar katta ahamiyat kasb etdi. Masalan, Ortiqboyning kundoshchilik qismatidan to'ygan xotinlarining qo'shiqlari ham yuksak dramatik ohanglarda ijro etiladiki, bundan ta'sirlanmagan odam qolmadi” [2]. Rejissyor B.Yo'ldoshev spektaklda an'anaviy teatr vositalaridan foydalangan holda tomoshabinni ham bevosita spektakl ishtirokchisiga aylantiradi. Jumladan, sovchi Xoljon xola to'y taraddudiga tusharkan, quvonchdan tomoshabinlarga qand-qurslar ulashadi, hammani to'yga chorlaydi.

“Halima” muvaffaqiyatida bosh rol ijrochilarining mahorati alohida diqqatga molik. Halimani yosh aktrisa Shohista Pirnazarova, Ne'mat rolini Ilyos Arabov ijro qiladi. Ikkala aktyor ham ovoz hamda dramatik imkoniyatlaridan keng foydalangan holda jaholat, qabohat, razillik hukmron bo'lgan zamonda ikki sevishganning murodlariga yetolmay halok bo'lishi, his-xayajon va qayg'ularini mahorat bilan aks ettirganlar. Halima – Sh.Pirnazarova go'zal, sodda, beg'ubor, xatti-harakatlaridagi o'ziga xos nafislik, nazokat bilan tomoshabinni befarq qoldirmaydi. Aktrisa Halimaning sevgilisi Ne'matga bo'lgan muhabbati, sadoqatini, jonidan ortiq ko'ruvchi jigargo'shalari onasi Roqiya xola, akasi Zokirjonga, otasi Muslim akaga bo'lgan mehrini ta'sirli ijro etadi. Sh.Pirnazarova dramatik talqin vositalari bilan birga ovoz imkoniyatlarini ham to'la namoyon etgan. Uning ovozidagi yoqimlilik, joziba, shirin nolalar tomoshabinni butunlay o'ziga rom qiladi. Ayniqsa, aktrisa ovozidagi o'zbek milliy ohangiga mos nola-yu-qochirimlar sahnada yanada o'ziga xos jilolandi. Asarning bosh qahramonlaridan yana biri bu Ne'mat obrazidir. Aktyor Ne'matning Halimaga bo'lgan kuchli

muhabbati, sadoqatini, yomonlarga bo'lgan kuchli nafratini mahorat bilan ijro qiladi. Bu obraz rejissyor B.Yo'ldoshev tomonidan aktyor Ilyos Arabovga topshirildi. Aktyorning ovoz imkoniyati katta, diapazoni keng, u kuylagan ariyalar tomoshabin ko'ngliga yetib boradi. Ovoz imkoniyatlarini dramatik holatlarga mahorat bilan bog'lashi har bir qo'shiq va so'z ta'sirchanligini oshirishga yordam bergan. Bir so'z bilan aytganda aktyor bosh qahramonning ichki dunyosi va beg'ubor qalbini mahorat bilan talqin qilgan. Ayniqsa, Ne'matning "Sayra bulbul", "Aylading", "Ko'rgali keldingmu yor", "Ey gullar" ashulasi Halimadan umidini uzgan bechora yigitning qayg'u – hasratini, nola-faryodini ifoda etishda katta ahamiyat kasb etgan. Aktyor ushbu ariyani ijro qilganida his-hayajon, kechinma, dard, ovozida mung ufurib turganligi yaqqol seziladi.

Ortiqboy obrazini yaratishda Nurillo Eminov talqini alohida o'rin tutadi. Aktyor ijroda ko'proq sahna nutqiga e'tibor qaratgan. Asarning salbiy qahramoniga kiruvchi Ortiqboy obrazi birovlarni ishlatib, haqini bermaydigan, o'zini do'st qilib ko'rsatib, butun oilani bola-chaqasi bilan o'ziga qaram qilib olmoqchi bo'lgan boydir. Ushbu obraz to'g'ri tanlangan bo'lib, aktyor so'zlashidagi shiddat, harakatlaridagi shijoatkorlik bilan Ortiqboyning qattiqqo'l, bir so'zli, qat'iyatli, ayyor, mug'ombirligini alohida ta'kidlagan. Uning yuragiga in qurgan yovuzlik va razolatni aktyor N.Eminov ko'zlari, harakatlari, so'zlashdagi achchiq va keskir ma'nodorlik orqali ham ifodalagan. Ortiqboyning ishqiy beg'ubor, tuyg'ulari sof Halimaga tushgan. Uchta xotinini qo'yib bo'lsa-da, unga yetishishni ko'ngliga tukkan. Buning boisi garchi uch xotin chiroyda bir-biridan o'tsa-da, uning fikricha har uchchalasining ko'ngli qora, niyatlari yomon. Ortiqboy halovatini yo'qotgan, xotinlari uning joniga qasd qilishlaridan hadikda yashaydi. Halima esa beg'ubor, beozor. Nimaiki qilib bo'lmasin, uni qo'lga kiritish lozim.

Rejissyor B.Yo'ldoshev Ortiqboy obrazida ko'rkam, qaddi-qomati kelishgan, hattoki Ne'matdan chiroyda o'tadigan aktyorlarni tanlagan. Bu tasodif emas. Halima Ortiqboyning na boyligi, na go'zalligiga e'tibor qilmaydi, uning

ko'ngli birgina Ne'matda. Bu bilan rejissyor haqiqiy sevgi chiroy va boylik tanlamasligiga urg'u bergan.

Ortiqboyning uch xotini Bodombeka, Suxsurxon, La'lixon qiyofasida ayollarning bir-biriga o'xshamagan tabiati aks etgan. Katta xotin Bodombeka – eshonning qizi, oilada doimo uning aytgani aytgan bo'lib kelgan. Zaynab Xudayarova ijrosida bu rol o'ziga o'ta ishongan, kalondimog', zebu-ziynatga burkangan ayol qilib talqin qilingan. Bodombekaning ichki olami va hissiyotlari "Intizor" ashulasini kuylaganida namoyon bo'ladi. Ariya-ashula shunday ijro etilganki, unda tashqi ko'rinishidan o'ziga bino qo'ygan ayolning ko'ngil olami aks etgan. Mazkur ariya o'ziga xos monolog bo'lib, qahramon portretini talqin etishga qaratilgan. Bodombeka portretida kalondimog' bu ayol, aslida ko'ngli yarim, mehrga zor, alamzada ekanligi ochib berilgan.

Spektaklning muvaffaqiyatli obrazlaridan yana biri Xoljon xola bo'lib, u sovcilik qilib, boylarga xizmat qilishi orqasidan kun ko'radigan kampir. Ushbu obrazni aktrisa Ruhshona Abdullayeva maromiga yetkazib ijro qilgan. U ko'rinish jihatidan ham rolga mos tushgan. Aktrisa nihoyatda erkin, ijroda qahramonining faqat tashqi xatti-harakatlarini emas, ichki hissiyotlarni berishga ham jiddiy e'tibor qaratgan. R. Abdullayeva Xoljon xola timsolida o'ziga yetgan ayyor, mug'ombir, ishini bitkazish uchun har qanday yolg'ondan qaytmaydigan sovg'i xotinni ko'rsata bilgan. U ariyalarni kuylashda ham ovozda ayyorlik, kesatqlik holatlarini alohida ta'kid etadi.

Roqiya xola rolini o'ynagan Nazokat Narziyeva ijrosi haqida ham to'xtalib o'tish joiz. Halimaning onasi mushfiq Roqiya erining yuziga tik boqa olmaydigan, mute, boriga ko'nib yashaydigan sodda ayol obrazi. U 20-yillardagi mushtipar, o'z so'zi, fikri, qarashiga ega bo'lmagan o'zbek ayollarining umumlashma tipini yaratishga harakat qilgan. Jondan aziz ko'rgan qizining boshiga tushayotgan balolarni ko'ra-bila turib, isyon qilishga yoki bir og'iz eriga qarshi borishga jur'ati ham yetmaydi. Ta'sirchan ovozga va katta diapazonga ega bo'lgan N.Narziyeva "Topolmasman" ashulasini kuylaganida ona ko'nglining tub-tubidan otilib

kelayotgan vulqon namoyon bo'ladi. Ta'kidlash joizki, mazkur ariya o'ziga xos monolog bo'lib, Ona kechinmasini yuksak pardalarda ifodalagan.

"Halima" spektakli musiqali drama qonuniyatlarini o'rganish, dramatik holatdan ariyaga o'tilganida ichki dinamikaning o'sib borishi, musiqa jo'rligisiz va orkestr ishtirokisiz kuylashdek murakkab ijro yo'llarini o'zlashtirish borasida aktyor-talabalarga o'ziga xos maktab bo'ldi. Mazkur spektakl musiqali drama aktyorligi ijrochi mahoratini ko'rsatuvchi o'ziga xos barometr ekanligiga amin qiladi. Zero, ushbu turning sinkretiklik tabiati aktyorga ulkan dramatik qobiliyat bilan birga vokal imkoniyati katta bo'lishi va plastikani puxta egallashni talab etadi. Yaxshi xonanda yoki mahoratli dramatik aktyor bo'lishi mumkin, lekin har ikkalasini bir shaxsda uyg'unlashuviga erishish nihoyatda murakkab.

"Halima"da yosh aktyorlarning ariya va duetlari dutor jo'rligida – murakkab shart-sharoitli vaziyatda ijro etilishiga alohida e'tibor qilingan. Zero, ariya va duet eng avvalo puxta, mustahkam chuqur nafasga e'tibor berishni talab etadi. Musiqali dramada ariya va duet qahramonlar ichki kechinmalari, his-tuyg'ularini ifoda etuvchi asosiy tarkibiy qismidir. Bunda ijrochining o'ziga xosligi vokal qobiliyatini dramatik harakatga mahorat bilan bog'lashida ko'rinadi. Duet davomida har bir ijrochi nafaqat o'zi, balki duetdosh partnyori holati, ovozi, intervallar sofligini his qilib, hamnafas bo'lishi ularning organik birligini vujudga keltiradi va shu tariqa yaxlit manzara, ansambl yaratiladi. Rejissyor B.Yo'ldoshevning "Halima" musiqali dramasi shu ma'noda yosh aktyorlarning janr xususiyatlarini puxta o'zlashtirishi borasida ham o'ziga xos ijodiy maktab bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirov M. "Halima" "Diydor"da // "Teatr" jurnali. – Toshkent, 2014. – № 1 – B. 16-17.
2. To'liqin. "Halima" / "Qizil O'zbekiston" gazetasi, 1925-yil, 4-mart.